

CZENTHE MIKLÓS

A LŐCSEI LÍCEUM TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

HISTORICAL OVERVIEW OF THE LYCEUM OF LEUTSCHAU. The script summerizes the story of the Lutheran lyceum in Leutschau, based on the Lutheran archives from there. Between 1544–1674 the whole city was Lutheran, the secondary grammer-school reached a high level, lead from the rector, who was financed by the city-administration. In the time of the counter-reformation the Lutheran community tried to keep up their school, which was financed by the German burgher. At the time of rector Marton Liedemann, 1793–1813 developped the lyceum, on the highest degree were taught philosophy and theology on high-school level. The building of the school became the sc. Hain-house on the market-place. Because of financial problem since 1859 became the school a „state Lutheran grammer-school”, from 1869 a state „Hauptrealschule”. The lyceal library remained at the Lutheran congregation, it has developped to the famous Lutheran library and archives of Leutschau, which contained material not only for the Lutheran, bot also for the burgher and the city.

„Valamint a léleknek két fötehetsége van: az értelem és az akarat, melyek közül amaz a megismeréssel foglalkozik, emez pedig az érzelmeket is indulatokat kormányozza: úgy a tanítónak hivatása is két részből áll, az egyik az oktatás, a másik az erkölcsök művelése.”
(részlet a lőcsei iskola 1589-es tanulmányi rendjéből)¹

Irodalom, források

A Szepesség két szabad királyi városának, Lőcsének és Késmárknak evangélikus líceumai közül a lőcsei evangélikus líceum története kevésbé ismert, a késmárkiról két, elég jól dokumentált alapos monográfia is készült.² A lőcsei líceum történetére alapvető és részletes adatok találhatóak a lőcsei evangélikus gyülekezettörténet két összefoglalásában: az 1844-es német nyelvű kötet Ján Pavel Tomásek líceumi tanár munkája,³ míg az 1917-es magyar nyelvű kötetben Förster Rezső foglalta össze a lőcsei evangélikus

¹ *A lőcsei evangélikus egyházközség története*, szerk. HRITZ Lajos, FÖRSTER Jenő, Lőcse, 1917, 102.

² A lőcsei líceum fejlődését elsősorban a késmárki líceummal PALCSÓ István, *A Késmárki Ag. Hitv. Ev. Kerületi Lyceum története*, Késmárk, 1893.; LIPTAK Johann, *Geschichte des Deutschen Evangelischen Gymnasiums A. B. in Kesmark*, Sinn, 1983 (az 1933-as eredeti facsimile és bővített kiadása), illetve az eperjesi kollégiummal vetem össze: DUROVICS Alex, KÓNYA Péter, *Az eperjesi kollégium felsőfokú hallgatói 1667–1850*, Budapest, 2015, (Felsőoktatástörténeti kiadványok, Új sorozat, 11). A késmárki líceum iratait a lőcsei állami levéltárban és a késmárki líceumban, az eperjesi kollégium iratait az eperjesi állami levéltárban őrzik.

³ [sz.n.], *Andenken an die 300jährige Jubelfeier der evangelische Gemeinde in der k. Freistadt Leutschau*, Leutschau, 1844, 7–119.

iskolaügyet.⁴ A lőcsei líceumnak a türelmi rendeletről az 1848-as szabadságharcig tartott fejlődésével már foglalkoztam egy tanulmányban.⁵

A lőcsei evangélikus templom karzatán található levéltár rendezése („levéltár-rekonstrukció”) kapcsán alkalmam nyílt a lőcsei evangélikusok múltjába betekintnem.⁶ Ez az anyag a líceum történetére sok tanulságot rejt.⁷ Ugyanakkor itt a gyülekezet mint iskolafenntartónál keletkezett iratokat találjuk (iskolai szabályzatok, általános iratok, iskola-fenntartási és gazdasági adatok).⁸ Mivel az evangélikus líceum a 19. század második felében megszűnt, illetve a helyén működő állami reálgimnáziumként bizonyos fokig a líceum jogutódjának számított, a líceum irataiból például a tanulók adatait tartalmazó osztálykönyvek a lőcsei állami levéltárba kerültek.⁹ A lőcsei evangélikusokra és a líceumra a felsőbb evangélikus egyházi hatóságok, szervezetek (fraternitás, szeniorátus, szuperintendencia, egyházkerület) iratai is tartalmaznak adatokat, amelyek különféle egyházi és állami levéltári gyűjteményekben Szlovákiában és Magyarországon találhatóak.¹⁰

⁴ *A lőcsei evangélikus... , i. m.*, internet: <http://medk.lutheran.hu/konyvek/konyv-191> (Letöltés: 2017. 01. 20.) Bruckner utal rá, hogy Förster összefoglalásában támaszkodott DEMKÓ Kálmán, KUPETZ Lykurg, *A lőcsei egykori ág. ev. gimn. és a jelenleg m. kir. áll. főreáliskola története*, Lőcse, 1896 című munkájára. Vö. BRUCKNER Győző, *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen*, Budapest, 1922, 508.

⁵ A lőcsei líceumról egy német nyelvű konferenciakötetben már megjelent tanulmányban foglalkoztam: CZENTHE Miklós, *Die Entwicklung des Leutschauer Evangelischen Lyzeums und der Evangelischen Gemeinde: Lutheraner in der Zips und in Leutschau und die Familie Generisch = Die Zips: Eine kulturgeschichtliche Region im 19. Jahrhundert. Leben und Werk von Johann Generisch*, Hrsg. István FAZEKAS, Karl W. SCHWARZ, Csaba SZABÓ, Wien, 2012, 137–149.

⁶ 2011–2013 között, négy hónapon át a Klebelsberg-ösztöndij, illetve az NKA támogatásával dolgozhattam a lőcsei evangélikus levéltárban. Köszönöm a lőcsei evangélikus gyülekezet bizalmát és támogatását, elsősorban dr. Astrid Kostelníková-Zwillingováét. A 2012-es jelentés az interneten is olvasható: <http://www.balassiintezet.hu/attachments/article/827/CzentheMiklos.pdf>. (Letöltés: 2017. 01. 20.)

⁷ E két összefüggő gyűjtemény meglehetősen elhanyagolt, kevésbé kutatott állapotban van. Könyvtörténészek, zenetörténet-kutatók ismerik leginkább. Ezúttal is köszönöm Pavercsik Ilona útmutatásait, aki a Breuer-nyomda történetéhez végzett kutatást Lőcsén.

⁸ A lőcsei evangélikus levéltár jegyzékét dr. Niederland Pál állította össze az 1950-es években, amely gépelt kéziratban áll rendelkezésre. Ez a két világháború közti szudétanémet tanár, Heinz Prokert rendezésének alapján írja le a gyűjteményt. A líceumra vonatkozó adatok elsősorban az iskolai részben találhatóak.

⁹ A lőcsei állami levéltárban található a lőcsei líceum anyakönyve 1801–1880/81. Vö. Alena KREDATU-SOVÁ, *Az újlublói és jakubjáni Probstnerek*, Budapest, 2012, 33., 52. A reáliskola fondja: *Štátné reformné realne gymnázium v Levoči*, 1869–1936, 1,80 ífm.

¹⁰ A 24 szepesi városi fraternitás történetére vonatkozó legfontosabb forrás az esperesség jegyzőkönyve, krónikája: a *Matricula Molleriana*, illetve a *Matricula Goltziana* (eredetije a késmárki evangélikus líceumi gyűjteményben, illetve a szepeshelyi római katolikus levéltárban található, másolatai a lőcsei evangélikus levéltárban is megvannak, a 13 városi egyházmegye anyagában). A budapesti Evangélikus Országos Levéltár őrzi a 18. századtól felügyeleti, később iskolafenntartói feladatokat is ellátó Tiszai Evangélikus Egyházkerület levéltárát. A püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyveink interneten is hozzáférhetőek: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/edt_eol_evangelikus_canonica_visitatio/ (Letöltés: 2017. 01. 20.)

A reformáció behozatalától, 1544-től 1674-ig a lőcsei evangélikus gyülekezetet és iskolát a város tartotta fenn, az evangélikus gimnázium városi intézménynek számított, vezetője, a rektor városi alkalmazottnak. Ezért Lőcse város levéltárának – elsősorban 16–17. századi iratai – az evangélikus egyháztörténet fontos forrásainak is számítanak.¹¹ Az evangélikusok szempontjából ugyancsak fontos Hain Gáspár lőcsei krónikája, amely a maga korában igen fejlett munkának számított, hiszen támaszkodott bírák és rektorok feljegyzéseire, de a városi könyvekre is. A Hain-krónika eredeti kézírata az evangélikus egyház tulajdonában volt, ez alapján készült az 1910–1913-as forráskiadás.¹²

A latin iskolától a humanista gimnáziumig (a középkortól a 17. századig)

A Szepesség és Lőcse város középkori és kora újkori kulturális eredményei több száz éves gazdasági-társadalmi fejlődésre épültek.¹³ A szepességi szászok zöme a 13. század második felében telepedett meg, 1271-es privilégiumuk már székhelynek nevezi Lőcsét (*civitas capitalis*).¹⁴ A 14. században – legkésőbb 1344-re – létrejön 24 szepesi szabad szász helység szövetsége. Bár ezeket a történeti szakirodalom hagyományosan „24 szepesi városnak” nevezi, de valójában ezek közül csak egy részük indult meg a városfejlődés útján. Amúgy elsősorban éppen azok, amelyeket Zsigmond király 1412-ben elzálogosított a lengyeleknek (a 13 szepesi városon kívül Lublót, Podolint és Gnédzát is).

A Szepesség két legjelentősebb városi központja, Lőcse és Késmárk Magyarországnál maradt. A jelentősebb közülük Lőcse volt, amely már a 15. században szabad királyi várossá fejlődött, és mint ilyen, az öt északkeleti királyi város szövetségének tagjává vált (*Pentapolis*).¹⁵ Lőcse a 15–16. század fordulójára már Magyarország legfejlettebb 10-15 városa közé számított. Késmárk az 1460-as években magánföldesúri uralom alá került, de a 17. század közepére mégis sikerült megszereznie a szabad királyi városi rangot.¹⁶ A városfejlődéssel párhuzamosan a 15. századra már vannak adatok a magasabb szintű oktatást biztosító városi latin iskolákra.¹⁷ A városi polgárságnak szüksége volt megfele-

¹¹ A lőcsei városi levéltár német nyelvű irataiból, regesztákból forráskiadás készült: *Deutschsprachige Handschriften in slowakischen Archiven vom Mittelalter bis zum frühen Neuzeit*, Hrsg. Jörg MEIER, Ilpo Tapani PIIRAINEN, Klaus-Peter WEGERA, Berlin–New York, 2009, I–III. A lőcsei iratok a 3. kötetben szerepelnek.

¹² *Hain Gáspár lőcsei krónikája*, kiad. BAL Jeromos, FÖRSTER Jenő, KAUFFMANN Aurél, Lőcse, 1910–1913, I–III. Sajnos az eredeti kézirat a II. világháború alatt elveszett.

¹³ Lőcse történetére vö. Michal SUCHY, Ivan CHALUPECKY, *Dejiny Levoče* [Lőcse története], Košice, 1974, I–II.

¹⁴ FEKETE-NAGY Antal, *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*, Budapest, 1934.; *Spšské mestá v stredoveku* [Szepesi városok a középkorban], ed. Ludovit HOLOTÍK, Košice, 1974.

¹⁵ Hagymányos sorrendben: Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kisszeben.

¹⁶ A Szapolyai, Laski és Thököly családok voltak a birtokosai.

¹⁷ A lőcsei városi levéltár 1550-ben tűzvészben pusztult el, ezért kevés adat maradt, de késmárki és eperjesi adatok jól jelzik ezt a folyamatot. Késmárki adatok: 1405-ből ismert egy *Nicolaus rector scole de Kesmark*, 1451-ben a *rector scole* 3 florenus fizetést kap. LIPTAK, *i. m.*, 5. Eperjesen 1429-ből van az első

lő, gyakorlati szellemű képzésre, műveltségre és tájékozottságra. Ezeket a plébániai (városi) iskolákat tekintik általában a Felvidéken is a 16. századi gimnáziumok elődjeinek.

A 16. század eleji Lőcse anyagi, társadalmi és jogi viszonyainak fejlettségét jelzi, hogy ekkor, 1510 körül, készül el a lőcsei Szent Jakab templom főoltára, Lőcsei Pál mester műve. Ebben a korban Henkel János volt a város plébánosa, 1513-tól 1522-ig, a magyarországi humanizmus jelentős alakja. A Henkel család a vezető lőcsei polgárok közé tartozott, akik már a 15. században jelentős szerepet játszottak: városbíró, a XI város *comese* címet is viselték.¹⁸ A városi elit a Jézus teste fraternitásba tömörült, melynek Lőcsei Pál szobrász is tagja volt. Henkel János így származása révén magasszintű iskolázást kapott.¹⁹ Henkel idején, 1520–21-ben működött Lőcsén rektorként majdnem két évig a neves angol humanista tudós, Leonard Coxe.²⁰ Henkelnek egyik legnevesebb alkotása a lőcsei plébániai könyvtár létrehozása, amelynek részére a Szent Jakab templomhoz külön építményt hoznak létre.²¹ Henkel Lőcséről Budára került, a királyi udvar lelkészévé lett (*Hofprediger*).²²

Az 1517-ben meginduló lutheri reformáció egyik korai magyarországi adataként ismert, hogy a wittenbergi egyetem első hallgatói között találjuk 1522-ben Martinus Cirják nevű lőcsei hallgatót.²³ Ez tehát egyaránt példa arra, hogy Lőcse, a magyarországi német városokhoz hasonlóan, elsőként került kapcsolatba a németországi hitújítással, tulajdonképpen az európai peregrinációban való részvételén keresztül. A hitújításban központi jelentőségű németországi peregrinációban a Szepesség és Wittenberg közti területek mintegy közvetítő szerepet játszottak.²⁴ Szilézia jelentős kulturális központjaiban, pl. Boroszló, Goldberg iskoláiban szívesen tanultak a szepesi és más felvidéki diákok. Északkelet-Magyarország evangélikusainak Wittenberggel való szoros kapcsolatát

adat a városi iskolára, 1447-ből ismert név szerint az első iskolamester. 1526-tól a neves humanista Wernher György volt az eperjesi iskolamester. Lásd: DUROVICS, KÓNYA, *i. m.*, 11–12.

¹⁸ A XI város *comese* 1426-ban Henkel Péter, 1429-ben Henkel Miklós. Vö. FEKETE-NAGY Antal, *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*, Budapest, 1934, 364.

¹⁹ Talán Leudeschit kanonok rokona egyengette útját, vagy rokona volt a szepesi reformációban nagy szerepet játszó Georg Leudeschit.

²⁰ BRUCKNER, *i. m.*, 503–504.

²¹ A Henkel-féle lőcsei könyvtár a 18. század végén Gyulafehérvárra került. Vö.: Eva SELECKÁ MÁRZA, *A Lőcsei Középkori Könyvtár*, Szeged, 1997, (Olvasmánytörténeti dolgozatok, VII).

²² Az irodalom Henkelt több helyen reformátornak nevezi, de inkább a humanizmushoz kötődik. A Henkel család neves kereskedő, illetve arisztokrata famíliává fejlődött: Henkel von Donnersmarkt.

²³ SÓLYOM Jenő, *Luther és Magyarország: A reformátor kapcsolata hazánkkal haláláig*, Budapest, 1933, (A Luther Társaság kiadványai, Új sorozat, XII, Luther-tanulmányok, II), 171. Internetes elérhetőség: http://medk.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/5_SK_09_Luther_1933.pdf. (Letöltés: 2017. 01. 20.)

²⁴ A Szepesség Sziléziával való kapcsolatának egy érdekes példája: Melchior Genersich, lőcsei városi jegyző lett, s neki köszönhetjük a Zipser Willkür egyik legfontosabb kéziratát. Diáriumában életrajzi feljegyzései megőrizték életének morvaországi és sziléziai szakaszát. Vö. Ilpo Tapani PIIRANEN, *Das Rechtsbuch der XI Zipsen Städte*, Levoča, 2003, 207–208.; SZABÓ András Péter, *Melchior Genersich rövid lőcsei krónikája 1108–1552*, Lymbus, 2012–2013, 199–228. Internet: http://epa.oszk.hu/01500/01500/00010/pdf/EPA01500_lymbus_2012-2013_199-228.pdf. (Letöltés: 2017. 01. 20.)

jól példázza Leonhard Stöckel (1510-1560) bártfai rektor működése. Melanchthon tanítványaként iskolájába sikerrel plántálta át az új elveket és új humanista tanítási módszerét (emiat *Praeceptor Hungariae*nak is nevezték).²⁵

Mohács után a Szepességen, így Lőcsén is elterjedtek a reformáció tanai, amely Magyarországon főleg a szabad királyi városok német lakosságát érték el.²⁶ Lőcsén 1544-hez kötik a reformáció bevezetését, de ez egy folyamatként fogható fel.²⁷ Ennek során a város, így a városi tanács, az egyház kegyura is a lutheri tanok hívévé vált.²⁸ A Szepességen később a kisebb városok és a községek jelentős része is – a nemességgel együtt – a reformáció híve lett. Ettől kezdve Lőcse egészen 1674-ig, 130 évig megszakítás nélkül és egészében evangélikus városnak számított (!), ahol mindhárom templom – köztük a főtéri Szent Jakab – az evangélikusok kezén volt.²⁹ A városi tanács volt tehát a templomok és az iskola fenntartója, a lelkész mellett az iskolamesternek (*rector*) is fontos szerepe volt, nemcsak kulturális, hanem politikai téren is.

Az oktatás és általában a kultúra színvonala az illető város gazdagságától függött elsősorban. Lőcse gazdasági és kulturális jelentősége a hódoltság idején, a 16–17. században tovább nőtt, melyhez hozzájárult, hogy a város a királyi Magyarország kulcsfontosságú kereskedelmi-katonai útvonala mellett feküdt.³⁰ A 16. század második felének és a 17. század első felének virágzó korszaka számos kiemelkedő építészeti és művészeti emléket adott a városnak. Ide tartozik a Szent Jakab-templom számos berendezése, a reneszánsz szószék, Magyarország legjelentősebb orgonája. A városháza, annak tornya, és általában a főtéren álló előkelő polgárházak pazar belső és külső díszítése az olasz reneszánsz stílus meghonosításáról tanúskodnak.³¹

Az eredetében, származásában a Szepességhez, Lőcséhez kötődő Thurzó család ugyancsak nagy szerepet játszott a város életében.³² A 15. század közepén Lőcséről Krakóba kerülve nemzetközi tapasztalattal rendelkező kereskedő-vállalkozók lettek, akik a

²⁵ Bártfa kapcsolatát Wittenberggel egy 1555-ös eredeti Melanchthon levél is példázza, mikor a városi tanács figyelmébe ajánlja egy bártfai tanítványát, Salamon Scherert. EOL AGE I.a.24: 4.6.

²⁶ Georg Leudischer volt a reformáció Szepességen való elterjesztésének egyik legfontosabb szereplője. Lőcsei születésű volt, sorsa az akkori idők mozgalmasságát tükrözi. 1530-tól Késmárkon, majd több helyen szolgált lelkészként. BRUCKNER, *i. m.*, 1922, 67–78.

²⁷ CSEPREGI Zoltán, *Reformáció és istentiszteleti kultúra: Esettanulmány*, *Historia Ecclesiastica*, 5(2014), 1, 3–15. Internet: http://real.mtak.hu/23819/1/Csepregi_istentiszteleti_kultura_HE_2014_1_3_15_u.pdf. (Letöltés: 2017. 01. 20.)

²⁸ Eperjesen 1531-ben a plébános és városi tanács nyilvánosan csatlakozott a reformációhoz, az egész város egy evangélikus gyülekezetet alkotott. DUROVICS, KÓNYA, *i. m.*, 13.

²⁹ A Hain-krónika előszava szerint „*Die Einwohner sind alle deutsch und der Augspurgischen Confession zugethan, welcher beyder sich keine Stadt in Ober Ungarn, ja im ganzen Lande rühmen kann [...].*” Hain..., *i. m.*, I. 5.

³⁰ Eperjes fellendülésében a lengyelországi borkereskedelem játszott szerepet. 1550–1670 között volt Eperjes aranykora. Vö. DUROVICS, KÓNYA, *i. m.*, 14.

³¹ DIVALD Kornél, *Lőcsei reneszánsz lakóházak*, *Magyar Építőművészet*, 3(1909).

³² A Thurzók eredetéről többféle nézet él. A lőcsei Szent Jakab-templom szolgált a család fontos temetkezési helyéül.

16. század elejétől a Fuggerekkel együttműködve Magyarország legjelentősebb vállalkozójává fejlődtek, és főleg az észak-magyarországi ércbányászat terén értek el komoly eredményeket. Thurzó Elek (1490–1543) személyében pedig a magyar főnemességbe emelkedtek: aki 1531-től Szepes vármegye örökös főispánja, majd országbíró lett.³³ Az evangélikus vallás követőjeként, humanista műveltségű főúrként tette 1542-ben a 10 ezer forintos Thurzó-féle alapítványát, egyházi és iskolai célra, tulajdonképpen lőcsei ifjak iskoláztatásának elősegítésére.³⁴ A városi levéltárban megmaradt ösztöndíjas jelentések élénk külföldi iskolalátogatásról számolnak be.³⁵ Neves lőcseiek sora köszönhette a Thurzó-ösztöndíjnak korszerű tudását, mint például Spillenberg Sámuel (1573–1654), a 17. század neves orvosdoktora.³⁶ A mobilitás példaként Spillenberg Sámuel apja került Magyarországra Vesztfáliából. Spillenberg Sámuel a lőcsei Thurzó-alapítvány támogatásával végezte iskoláit: 1592–1593-ban Görlitz protestáns gimnáziumában, majd Wittenbergben, 1593-tól Bázelen orvostant tanult.

A szabad királyi városokhoz hasonlóan Lőcsén is a reformáció elterjedése jelentős iskolafejlesztéssel járt együtt.³⁷ Szerves módon a városi latin iskolából fejlődött ki a humanista gimnázium. A reformáció a humanista, latin oktatási hagyományra építve a művelődést, mint például a Biblia ismeretét a szélesebb rétegek felé megnyitotta, teret adva az anyanyelvi (magyar, német, szláv/szlovák) művelődésnek is. A lőcsei gimnázium a 16. századi Magyarország jelentős intézménye volt, amit az is jelez, hogy a tanárok időnként egyenesen Németországból érkeztek.³⁸

A lőcsei krónika szerint 1544-ben az első evangélikus rektor Daniel Türk volt.³⁹ A lőcsei gimnázium virágzása Antonius Platner lelkészsége idejére tehető, aki 1561–1567 között maga is rektorként kezdte, majd 1569-től 1598-ig lőcsei lelkész volt.⁴⁰ Id. Caspar Cramer (1570–1577) és Martin Sturm rektorátusa idején (1588–1589 között) felvetődött egy magasabb iskola állítása négy tanár alkalmazásával. A főtér felső

³³ A művelt főúr kora neves humanistáival levelezett. 1525-ből fennmaradt levele az első magyar nyelvű szerelmeslevél.

³⁴ A végrendelet szövegének kiadása: *Andenken...*, i. m., 120–122.; Thurzó Elek síremléke a lőcsei Szent Jakab-templom szöszékénél van.

³⁵ *Lőcsei stipendiánsok és liverátusok: Külföldi tanulmányutak dokumentumai 1550–1699*, szerk. KATONA Tünde, LATZKOVITS Miklós, Szeged, 1990, I, (Fontes rerum scholasticarum, II/1). Két ösztöndíjas jelentés kiadása 1550–1551-ből: *Andenken...*, i. m., 122–124.

³⁶ SPILLENBERG-DIÓSZEGI György Antal, *A Spillenberg család lőcsei ága*, Turul, (1998/3–4), 68–74.

³⁷ Eperjesen 1556 előtt Gelei (Gyalui) Torda Zsigmond rektor nevéhez kötődik jelentős iskolafejlesztés. Az új tantárgyakat már három tanár tanította. 1594–1599-es évben Bocatius János volt az eperjesi rektor, aki gyakorlati módszereket pl. kirándulásokat is alkalmazott. Az alapításkori elnevezések: *Academia, Hochschule, Akademisches Gymnasium, Collegium Academicum* arra utalnak, hogy felsőfokú tanulmányokat terveztek. DUROVICS, KÓNYA, i. m., 14–17.

³⁸ *Andenken...*, i. m., 59–61.

³⁹ „Der Schulen Rector war Herr Daniel Türk auch der Erste, so der Augspurgischen Confession zugethan war, so hernacher Notarius worden.” *Hain...*, i. m., I. 92.

⁴⁰ *Andenken...*, i. m., 38.

részén (Oberring) fekvő iskolaépületet felújították és kibővítették.⁴¹ A lőcsei iskola az 1589-ből fennmaradt iskolai rendtartás szerint is magasabb, gimnázium jellegű latin iskolaként oktatta a hittan, szónoklattan (bölcshészet) elemeit, előkészített az egyetemi tanulmányokra.⁴² A tanrendben szerepelt a pontos órarend, latin és görög mellett Luther kátéja (németül), a Biblia és az evangélium ismerete, Cicero és Erasmus. Ifj. Caspar Cramer 1605–1616 között volt rektor, jelentős könyvgyűjteményét az iskolára hagyta.

A lőcsei iskolának 1544-től 1674-ig 32 rektora volt, köztük számos neves családból származó és a városi életben vezető szerepet játszó személy. A legismertebb közülük Hain Gáspár, a 17. század neves városi krónikása, kinek apja Nürnbergből került Kaszára.⁴³ Hain Gáspár a rektorságból (1658–1664) emelkedett a bírói székbe 1674-ben. A lőcsei iskolát a lelkész, illetve a városi tanács által kinevezett iskolai felügyelő felügyelte (1671: két *scholarcha*). Iskolai vizsgálatok a lelkészek és a tanács jelenlétében folytak. Az iskola épülete (a mai új városi tanács) a Szent Jakab-templom mellett volt. Szegény tanulók részére tápintézetet tartottak fenn (*alumneum*). Jakob Röser 1670-ben új iskolai tantervet készített, ahol a latin nyelv elsajátítása mellett már a német anyanyelv ápolása is fontos volt. A gimnázium az egyetemi tanulmányok előkészítését szolgálta. 1674-ben a templomokkal együtt az iskolát is elvették az evangélikusoktól.

A kultúra terjesztését a Felvidék szabad királyi városaiban létesített nyomdák jelzik (Bártfa, Eperjes). A 17. századi Magyarország egyik legtermékenyebb nyomdája a lőcsei volt, az evangélikus Breuer Lőrincé, amely több nyelven és több felekezetnek állított elő nyomtatványokat, könyveket (1623–1739).⁴⁴ A lőcsei polgárok műveltségéről, könyvkultúrájáról, olvasmányairól a hagyatékukban fennmaradt könyvjegyzékek tanúskodnak.⁴⁵ A Szepességen a 17. század első két harmadában az evangélikus egyházi zene is magas fejlettséget ért el, melyről a lőcsei evangélikus könyvtárban megmaradt kottakéziratok tanúskodnak.⁴⁶ Egy 17. század közepi utazó leírása szerint helyi diákokon kívül erdélyiek, szlávok, sziléziaiak jártak a lőcsei iskolába, ahol zenét és éneket is tanítottak.⁴⁷

⁴¹ *Uo.*, 61.

⁴² *A lőcsei... , i. m.*, 108; BRUCKNER, *i. m.*, 507–509.

⁴³ Ugyancsak a mobilitás példája: közvetlenül Németországból idetelepült tanult emberek nagyot lendítettek a hazai művelődésen.

⁴⁴ PAVERCSEK Ilona, *A lőcsei Brewer-nyomda a XVII–XVIII. században I. rész*, OSZK évkönyve, 1979, 353–408. Internet: <http://www.epa.hu/01400/01464/00016/pdf/353-408.pdf>. (Letöltés: 2017. 01. 20.)

⁴⁵ MONOK István, *A lőcsei polgárok olvasmányairól a XVI–XVII. században*, Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik, 2005. Internet: http://real.mtak.hu/24095/1/Monok_locsei_polgarok_Wiener_2005.pdf. (Letöltés: 2017. 01. 20.)

⁴⁶ A szepesi, lőcsei evangélikus egyházzenéről nemrég jelent meg egy összefoglalás: Janka PETŐCZOVÁ, *Hudba ako kultúrny fenomén v dejinách Spiša. Rany novovek* [A zene mint kulturális jelenség a Szepesség kora újkori történetében], Bratislava, 2014.

⁴⁷ *Andenken... , i. m.*, 60.

A 17. század elejétől időről időre felmerült egy Észak-Magyarországon létrehozandó akadémiává (evangélikus főiskolává) fejlesztendő iskola gondolata. 1608-tól újból felmerült a lőcsei iskola neve, de a Thurzók központja, Nagybicse is szóba került. A 17. század változó politikai viszonyai, az erősödő ellenreformáció miatt a század közepére a legalkalmasabb jelöltté végül Eperjes vált, fejlett városi kultúrája, iskolájának magas színvonala, de egyben talán védettebb, keleti fekvése miatt is.⁴⁸ A felső-magyarországi városok és a nemesi rend összefogásával 1665. kassai gyűlés határozta el az evangélikus kollégium (*Collegium Academicum*) létrehozását.⁴⁹ Bel- és külföldi adományokból 1666-ra 50 ezer forint gyűlt össze, az eperjesi kollégium végül 1667-ben jött létre.⁵⁰ Létrehozása azonban szállka volt a Habsburg-hatalom szemében, amely négy év múlva, 1671-ben, a Wesselényi-összeesküvésre való hivatkozással megszüntette működését.⁵¹ Az eperjesi kollégium létesítéséért, újraindításáért, léteért folyó küzdelem így vált a vallásszabadságért és a nemzeti függetlenségért folyó küzdelem egyik szimbólumává.

Az ellenreformáció és felvilágosodás időszaka (1674–1781)

Az ellenreformáció üldözése 1674-ben aztán véget vetett az evangélikus város virágzásának. Elvették a templomokat, iskolát, elűzték a lelkészeket, tanárokat, akik külföldi száműzetésbe kényszerültek.⁵² Az iskolatartást, a magánháznál való oktatást tiltották. Egyébként ekkor alapították a volt minorita (fekete vagy gimnáziumi) templomban a jezsuita (később királyi katolikus) gimnáziumot. Az 1681-es soproni országgyűlés Thököly mozgalmának a nyomására engedélyezte a protestáns vallásgyakorlatot, de csak erősen korlátok közé szorítva. 1682-ben pedig Thököly visszaadta az általa elfoglalt területeken az evangélikusoknak a templomokat.

Hazatérhettek a külföldi száműzetésből a lelkészek és tanítók, újjászervezték a lőcsei evangélikus gyülekezetet és az iskola újraindult.⁵³ Ekkor alakult ki az evangélikus

⁴⁸ Eperjesen a 17. század közepén a magasabb tudományok, teológia és filozófia tanítása is megjelent (*Celeberrimum Gimnasium*). Neves tanárok voltak 1639–40-ben: Jakob Jakobeus szlovák lelkész, rektor, az 1650-es években Czabán Izsák és Bayer János neves filozófusok. Vö. DUROVICS, KÓNIA, *i. m.*

⁴⁹ SZELÉNYI Ödön, *A magyar ev. iskolák története a reformációtól napjainkig különös tekintettel a középiskolákra*, Pozsony, 1917, 155.

⁵⁰ 1667-ben vezetője Pomarius Sámuel volt, korábban magdeburgi lelkész. Caban Izsák, Ladiver Illés filozófusok is tanítottak. Magasabb tudományok: teológia, filozófia tanítása. Jogi értelemben nem, de ténylegesen főiskolaként működött. Neves emberek tanultak itt. DUROVICS, KÓNIA, *i. m.*, 22.

⁵¹ 1671-ben elkobozták az épületet, a vagyont, a professzorok eltávoztak.

⁵² A Szepességről elűzött lelkészek, tanárok elsősorban különféle német nyelvterületekre, városokba kerültek, pl. Boroszlóba, Thornba. PALCSÓ, *i. m.*, 17.

⁵³ Thököly 1682-ben visszaadta az eperjesi kollégiumot az evangélikusoknak. Ezért is hívják időnként „*Collegium Thökölyanumnak*”. Ladiver Illés lett a rektor, Rezik Jánost Thornból hívták vissza tanárnak, ő írta meg az evangélikus iskolatörténet egyik fontos művét, a Gimnaziológiát. DUROVICS, KÓNIA, *i. m.*

gyülekezetnek a várostól elkülönülő, önálló szervezete.⁵⁴ Ezen új szakaszban Ephraim Kretschmer lett az iskola *conrectora*, 1683-tól *rectora*, 1693-tól lett lelkész.⁵⁵ Id. Samuel Günther 1693-tól *conrector*, 1696-tól 1706-ig *rector* volt. Thököly mozgalmának lehangolásával, 1683-ban Lőcse újra császári kézbe került. A Csáky István gróf vezette bizottság 1687-ben a vallási viszonyokat a katolikusok javára döntötte el, az evangélikusoktól újra elvették az épületeket (templomokat, iskolát).⁵⁶ Az evangélikusok a városfalon kívül (*extra moenia*), a Ménhárdi kapu előtti telken építhették fel 1687-ben az első fatemplomukat. Itt épült fel az evangélikus iskola is,⁵⁷ amelyet 1688-ban építettek a mai evangélikus temető Juhos-sírhelyénél, ahol 1844-ig állt.⁵⁸

A Rákóczi-szabadságharc idején, 1705-ben az evangélikusok helyzete némileg javult, néhány évre visszakerülhettek a városfalak közé. Mivel számarányuk ekkor még jóval meghaladta a katolikusokét, Rákóczi vallási biztosai átengedték nekik a Szent Jakab-templom nagyobbik részének a használati jogát, és az egyházi tized kétharmadát, ami a lelkészek és tanítók fizetését könnyítette meg.⁵⁹ Ebben a korban lett lelkész Christian Pfannschmiedt, aki neves lőcsei családból származván gondos nevelést kapott: először a lőcsei iskolában, a boroszlói gimnáziumban, majd 1685-től 1691-ig Jénában tanult, 1705-től lőcsei lelkész lett.⁶⁰

Lőcse, a *Lőcsei fehérrasszony* történetéből ismert 1709–1710-es ostrom után újra császári kézre került. Néhány éves intermezzója után a templomok és egyházi épületek, így az iskola is újra, immár végleg, kikerültek az evangélikusok kezéből. Az első lőcsei evangélikus fatemplom az ostrom során leégett, ezért helyén 1713-ra épült fel a második fatemplom. Ez 1837-ig állt, mikor is megépült a mai, főtéri evangélikus kőtemplom. Az 1681-es rendelkezések alapján Lőcse mint szabad királyi város artikuláris hely volt, így a szélesebb környék evangélikussága is itt gyakorolhatta szabadon vallását, így erősödött evangélikus központi jellege.

E nehéz korban jelentős segítséget jelentett, mikor Hain Gáspár fia, Hain Miklós 1710-ben főtéri nagy kőházát a benne levő értékes könyv- és iratanyaggal együtt ráhagyta az evangélikus gyülekezetre. A Hain-ház volt a lelkészek és a tanárok lakása, majd a 18. század végétől a líceum is ebben működött, a tanítás is ide került át, itt

⁵⁴ A szervezettel együtt elindul az önálló iratkezelés, iratképzés, lényegében 1687 után jön létre a lőcsei gyülekezet levéltára.

⁵⁵ Külföldi tanulmányait Jénában és Wittenbergben végezte. *A lőcsei...*, i. m., 84.

⁵⁶ Eperjest 1683–1685 között többször ostromolták, 1685-ben sikerült elfoglalnia a császáriaknak. A kollégium még egy ideig működött, de a Csáky-féle bizottság 1687-ben elkobozta a kollégiumot, amely így újra megszűnt. DUROVICS, KÓNYA, i. m.

⁵⁷ Az 1687. február 25-én kelt Csáky-féle megállapodás 4. pontja szól az iskoláról: „*Ibidem prope destinatum locum praelibitate Nationi Evangelicae Scholam erigere, juventutemque ad studium Logicae erudire licitum esto.*” *Andenken...*, i. m., 127–128.

⁵⁸ Ezen a helyen van számos evangélikus tanár sírja, pl. Hlavacsek szlovák professzoré.

⁵⁹ Mónika Bizoňová 2016. novemberi eperjesi előadása szerint Lőcse lakosságából 1700 körül nagyjából 3000 fő volt evangélikus és 700 körüli a katolikus.

⁶⁰ *Andenken...*, i. m., 78.

őrizték a líceumi gyűjteményt is. A Hain-alapítványból főiskolai ösztöndíjak (akadémiai *stipendiumok*) céljára is jutott. A módos kereskedőpolgárság jelentős része evangélikus maradt, és sokat tett az egyház fenntartása, védelme érdekében, tulajdonképpen a Spillenbergek és az Újházy család játszott ekkor jelentős szerepet.⁶¹

A 18. század nehéz ellenreformációs légkörében a lőcsei evangélikusok nem voltak könnyű helyzetben. Főleg a Rákóczi-szabadságharc után, az 1720–30-as években erőszakos egyházlátogatásokat is kénytelenek voltak elszervezni a helyi katolikus papságtól.⁶² A sanyarú elnyomatás idején a lőcsei evangélikus iskola élén Dubovszky Márton rektor állt 16 nehéz évig. Mégis sikerült átmenteni a lőcsei evangélikus iskolát, pedig ennek működését igyekeztek korlátozni. Főleg a magasabb szintű tanulmányokat igyekeztek akadályozni. Ennek ellenére egy 1731-es iskolavizsgálat szerint – amely Simonides rektor idején történt – a felső osztály (*prima*) teológiát, bölcsészetet és görög nyelvet tanult.⁶³ A lőcsei gimnáziumot német mintára szervezték: a felső osztályt (*classis prima*) a rektor, az alatta levőt (*classis secunda*) a *conrector* vezette.⁶⁴ Az állami és a katolikus hatóságok tiltották a felsőfokú oktatást a protestáns tanintézetekben, vizsgálták és kifogásolták, ha szerintük valahol burkoltan felsőfokú oktatást (*studia superiora*) folytattak.⁶⁵ Ezzel kapcsolatos az evangélikusoknál leginkább használatos „líceum”-fogalom értelmezése, ahol a felső osztályban már a felsőfokú tanulmányok alapjait tanították.⁶⁶

A hazai és külföldi tanulmányokra érdekes forrást jelent a lőcsei evangélikus levéltár egyik legértékesebb darabja, az öt- majd hatvárosi szuperintendencia ordinációs könyve, (*Matricula ordinatum*, 1614–1741).⁶⁷ A felavatásra kerülő többszáz lelkész önéletrajza jó tükrre a 17–18. századi evangélikus iskolázási szokásoknak, tanulmányaikat a diákok a hazai tanintézetekben kezdték az alacsonyabbtól a felsőbb szintűekig,⁶⁸ majd lehetőségük szerint kiegészítettek külföldi akadémiák látogatásával (peregrináció).⁶⁹

⁶¹ Családi kriptájuk az evangélikus fatemplom oltára alatt volt.

⁶² Johann Pelcz 1731-es egyház- és iskolavizsgálata. *Andenken...*, i. m., 82–83.

⁶³ *A lőcsei...*, i. m., 111.

⁶⁴ *Andenken...*, i. m., 60.; PALCSÓ, i. m., 15.

⁶⁵ PALCSÓ, i. m., 14. az 1733-as királyi rendelet a protestánsoknak csak a triviális és grammatikai osztályokat engedte meg, a felsőbb tudományok tanítását külön királyi engedélytől tette függővé.

⁶⁶ A pozsonyi líceum 1724-es tanterve próbált felsőfokú ismereteket biztosítani a felső osztályban (*prima*). Vö. SZELÉNYI, i. m., 157.

⁶⁷ Eredetét lásd Lőcsei evangélikus könyvtár és levéltár (továbbiakban Lőcsei ev. kt. lt.), V. szekr., Superintendentenlade, 8.; Gépelt regeszták: EOL, Ordinációs gyűjt, „Z” jelzet, internet: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Tiszai_1614_1741_Otvarosi_ordinacios_konyv_kivonata/?pg=2&layout=s. (Letöltés: 2017. 01. 20.)

⁶⁸ A 17. századi lelkesi életrajzokat Szabó András Péter elemezte, a külföldi peregrinációval kapcsolatban érdekes megállapításokat téve, például azt, hogy a harmincéves háború idején a németországi háborús helyzet miatt a mai észak-lengyelországi városok akadémiáit keresték fel a diákok. SZABÓ András Péter, *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban – egy nélkülözhetetlen adattár „kora újkorász” szemmel*, Történelmi Szemle, 1(2014), 133–170.

⁶⁹ Karl Schwarz bécsi egyháztörténész a *Studentenmigration* kifejezést is használja. Karl W. SCHWARZ, *Die Reformation auf dem Gebiet der heutigen Slowakei zwischen europäischen Kontexten und regionalen*

Továbbá a hazai evangélikus egyházba és iskolákba gyakran kerültek külföldről (Morvaország, Szilézia, egyéb német tájak) lelkészek, tanítók, ezeknek köszönhetően a külföldi szellemi, egyházi kapcsolatok megmaradtak, annak ellenére, hogy a kormányzat időnként igyekezett ezeket a külföldi kapcsolatokat, iskolázást kontrollálni, korlátozni. Lőcsei diákok külföldi egyetemlátogatását ösztöndíjak (*stipendium*) tették lehetővé, 1724-ben Cassai György wittenbergi lakos 5000 meissenai forintot küldött erre a célra.⁷⁰ 1776-ban Garayné, született Theiss Zsuzsanna egy szántót adott a külföldi egyetemeket látogatók *stipendiumára*.

Rendszeres osztálykönyvet még jóval 1798 előtt, Schwarz G. János rektorkodása idején kezdtek vezetni, bevezetve az elvégzett tananyagot.⁷¹ Évente kétszer tartottak nyilvános vizsgákat, az eredménytől függően lehetett előbbre lépni a felsőbb osztályba. A kiváló tanulók dicséretben részesültek, ahogy 1777–78-ban például Karl Johann Osterlamm, akiből később a gyülekezet lelkésze lett a 18. század végétől hosszú évtizedekre. A tanító állította össze az anyagot (*compendium*), amit lediktált a diákoknak.

A korszak két tudós lőcsei evangélikus lelkészének az életútja mutatja, milyen fontos volt az iskolázás, a műveltség, a könyvek tisztelete ebben a korban. Johann Weiss és Johann Hermann lőcsei lelkészeket ábrázoló két festmény maradt fenn a lőcsei evangélikus templom sekrestyéjében, ahol őket könyvekkel ábrázolják.⁷² Weiss és Hermann új énekeskönyvet szerkesztett 1775-ben, amely nemzetközi viszonylatban is újdonság volt.⁷³ Johann Hermann (1732–1807), 1746–1750 között a lőcsei evangélikus gimnáziumban Samuel Weinert rektornál tanult, majd magasabb tudományokat elsajátítani 1750-től a pozsonyi liceumba került Tomka-Szászky professzorhoz, Bél Mátyás utódához. 1754-től Németországban, a helmstädti egyetemen hallgatott két évig teológiát, egyháztörténetet, filológiát és filozófiát. Hazatérve is folyamatosan képezte magát, német, sőt angol prédikációkat olvasva. Kitűnő latin beszédek tartott, prédikációihoz a legújabb teológiai irodalmat szerezte be, amit kijegyzetelt.⁷⁴ Az evangélikus levéltárban vagy hat doboznyi (!) kézzel írott prédikációs anyaga maradt meg.⁷⁵

Besonderheiten = Migration-Zentrum und Peripherie-Kulturelle Vielfalt: Neue Zugänge zur Geschichte der Deutschen in der Slowakei, Hrsg. Martin ZÜCKERT, Michal SCHVARC, Jörg MEIER, Leipzig, 2016, (DigiOstband, 7), 243. Internet: <https://mail.google.com/mail/u/0/?shva=1#inbox/159b50917c66fa82?projector=1>. (Letöltés: 2017. 01. 20.)

⁷⁰ Cassai neves szerepet játszik az evangélikus egyháztörténetben mint a wittenbergi magyar kolónia fontos tagja.

⁷¹ Sajnos 1917-ben már nem volt meg az erről szóló irat. *A lőcsei...*, i. m., 112.

⁷² Johann Weiss lőcsei lelkészről és fiáról, Dercsényi Jánosról, neves és tudós zempléni orvos-földbirtokosról vö. Kiss László, *Kazinczy sógora, Zemplén főorvosa: Dercsényi János*, Budapest, Debrecen, 2009.

⁷³ *Sammlung alter und neuer geistlicher Lieder zum öffentlichen und häuslichen Gottesdienste Augsburg. Conf. nebst Gebetensammlung*, Pressburg, 1775.

⁷⁴ *Andenken...*, i. m., 96–103.

⁷⁵ Lőcsei ev. kv. lt., liturgiai anyag.

Bár a *Ratio Educationis* (1777) a katolikusokra vonatkozott, ezért közvetlenül nem érintette a lőcsei evangélikus iskolát, az állami tanfelügyelet mégis megjelent a lőcsei evangélikusok iskolájában is. A lőcsei líceumot 1777-ben és 1787-ben királyi tanügyi főigazgatók látogatták meg, sőt maga II. József 1780 előtt magyarországi útja során is ellátogatott a lőcsei evangélikusokhoz. A líceumnak kimutatásokat, jelentéseket kellett készíteni az elvégzett anyagról. 1782-ben a tantervben a felsős tanulóknak újság olvasása volt előírva, hogy a világ eseményeiről tájékozódjanak.⁷⁶

A lőcsei líceum fejlődése a türelmi rendelettől 1848-ig

Mint a magyarországi protestánsok, így az evangélikusok esetében is az 1781-es türelmi rendelet hozott alapvető fordulatot, melynek előzménye azért a felvilágosodás megjelenése volt. A lőcsei líceum nagyarányú fejlődése, újabb virágkora a 18. század utolsó évtizedében vette kezdetét. Ekkor, 1793-ban került Lőcsére rektornak Martin Liedemann (1767–1837), aki módos iglói kereskedőcsaládból származott, 1815-ig vezette a líceumot.⁷⁷ Liedemann idején valósult meg a líceummá fejlesztés: a városfalon kívüli iskolaépületből 1796-ban a főtéren (*in foro civitatis*) levő Hain-házba került át a líceum (a Hain-ház mindmáig a lőcsei evangélikus líceum jelképe). Az épület szükséges bővítéséről, egy emelet ráépítéséről az evangélikus levéltárban megmaradtak a tervek.⁷⁸ Az épület továbbra is a tanárok lakásul szolgált, egyben tantermek voltak benne az oktatás céljára.⁷⁹ 1796-ra teszik a könyvanyag újrendezését, katalogizálását, vagyis a modern értelemben vett líceumi könyvtár alapítását (*Bibliothek des evang. Gymnasiums Leutschau*).⁸⁰ Az evangélikus líceumok fejlesztéséhez és fenntartásához az evangélikus polgárok és nemesség (*nobiles et cives*) összefogására és adományaira volt szükség, együttes elnevezésük iskolai pártfogóság volt. Ezért is volt fontos Lőcsén – hasonlóan a késmárki líceumhoz – nemesi internátus (konviktus) létesítése, ahol 12 nemes ifjú, jelentős összeg fejében ellátást is kapott (1796).⁸¹

1793-tól indult el a teológia tanítása a líceumban, ami már felsőfokú tanulmányokat jelentett.⁸² Az akkori rendszerben a lőcsei líceum főiskolának is számított tehát, ahol a gimnáziumi tárgyak után bizonyos felsőfokú filozófiai, teológiai ismereteket is

⁷⁶ *A lőcsei...*, i. m., 111.

⁷⁷ Liedemann Márton kéziratos gyülekezettörténeti összefoglalója megmaradt, 1813. július 11., 40 oldal. Lőcsei ev. kv. lt., kiemelt anyagok, 2. kisdoboz.

⁷⁸ Franz Bartl iglói építőmester terve és árajánlata. Lőcsei ev. kv. lt., tervtár, III/2.

⁷⁹ A Hain-ház jelenleg a lőcsei múzeum céljait szolgálja, kiállítási helyként, de 1989 után a tulajdonjog visszakerült az evangélikus gyülekezethez.

⁸⁰ A lőcsei ev. kv. lt., 1819-es líceumi könyvtári katalógus, egy kötet.

⁸¹ PALCSÓ, i. m., 39.

⁸² A késmárki líceum lyceális osztályainak kiépülése: *Ua.*, 40–43.

el lehetett sajátítani.⁸³ A felsőbb tudományokat az első osztályban oktatták, amely háromévi kurzust jelentett. A lelkészi állás előkelőbb és jobban dotált volt, így a tehetséges tanárok gyakran váltottak a rektorságból a lelkészi pályára. A líceum felsőbb (főiskolai) kurzusára neves tudós tanárok kerültek. Ilyen volt Johann Samuel Fuchs (1770–1817), aki Jénában járt egyetemre, 1796-tól Lőcsén teológiát, bölcset, jogot tanított.⁸⁴ Kora felvilágosodott filozófiáját képviselte, a filozófiatörténet a *Schulphilosophie* jeles képviselőjeként tartja ma is számon.⁸⁵ Fuchs kiválóságára jellemző, hogy 1809-ben Lőcséről Késmárkra hívták lelkésznek, majd 1813-ban Lembergbe szuperintendensnek.⁸⁶ Ugyancsak meg kell említeni Johann Samuel Toperczert (1770–1815), akinek édesapja is már a lőcsei gimnáziumban tanított.⁸⁷ Toperczer is Jénában járt egyetemre, ahol a kantianus filozófia hatott rá, 1796-tól 1804-ig tanított Lőcsén, majd lelkészi állást vállalt (Nagyszalók, Szepesolaszi).⁸⁸

Liedemann idején a líceumban osztályozási táblákat vezettek a tanulók előmeneteléről, haladásukról bizonyítványt kaptak. 1806-ban maga József nádor főherceg is meglátogatta Lőcsét, a lőcsei líceumban is járt, a tantermet is megnézte.⁸⁹ Az 1810-es évek pénzügyi devalvációja anyagi nehézségeket hozott az iskola számára is. Az 1810-es évektől az egyetemes egyházi felügyelő is kapott jelentéseket a magasabb evangélikus iskolákról, így a lőcseiről is.⁹⁰

Lőcse ebben az időszakban valódi diákvárossá vált. A líceum virágkorában az átlag diáklétszám 200-ról az 1820–1840-es években felment 350-370-re is.⁹¹ A lőcsei líceumról a tiszakerületi evangélikus szuperintendens 1805. majd 1825. évi egyházlá-

⁸³ Az eperjesi kollégium főiskolai jellegének visszaszerzése: teológiai tanszék és tanfolyam, kétéves jogi tanfolyam. A Tarca-parti Athénba a közeli és távolabbi városokból és vármegyékből jöttek tanulni a diákok. Nem vált egyetemmé, de evangélikus lelkészek és világiak nemzedékét nevelte fel, köztük Kossuth Lajost is, rá máig emléktábla utal a bejáratnál. 1667–1851-ig elkészült egy 3800 diáknévből álló adatbázisa. DUROVICS, KÓNYA, *i. m.*

⁸⁴ Jénai oklevele most került be az EOL-ba egy hagyatéki anyaggal: Tomásek-Fuchs-hagyaték.

⁸⁵ Fuchsnak Lőcsén két műve is megjelent a logikáról és a jogról. JOHANN SAMUEL FUCHS, *Institutiones logicae, usibus scholasticae juventutis accomodatae*, Leutschau, 1800; Uő., *Elementa juris naturae*, Leutschau, 1803. vö. http://bolcsesz.uni-miskolc.hu/dok/jubileumikotet/04_hell.pdf. (Letöltés: 2017. 01. 20.)

⁸⁶ TAMÁSSY Györgyi, *Johann Samuel Fuchs, der ehemalige Philosophieprofessor am Gymnasium in Leutschau = Zur Geschichte der ungarndeutschen Philosophie. Aufklärungsperiode*, Hg. János RATHMANN, Budapest, 1998, 113–135.; HELL Judit, *Iskolafilozófia a 18. századi Magyarországon = Docere et movere: Bölcsész- és társadalomtudományi tanulmányok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára*, Főszerk. ILLÉSNÉ KOVÁCS Mária, Miskolc, 2012, 33–34.

⁸⁷ Apja, Johann Toperczer, a lőcsei iskola *conrectora* volt, 1783-ban latin retorikai tankönyvet írt.

⁸⁸ RATHMANN János, *Filozófia és irodalom határán. Arcképvázlatok a felvilágosodás korából*, Pozsony, 2014, 39–51.

⁸⁹ *A lőcsei...*, *i. m.*, 117.

⁹⁰ EOL AGE gyűjtemény.

⁹¹ *A lőcsei...*, *i. m.*, 117.; 1820-ban Lőcsén 232 fiútanuló és 142 leánytanuló volt. *Schematismus Ecclesiarum et Scholarum Augustanae Confessioni pro anno 1820*, ed. Joannes CSAPLOVICS, Viennae, 1820, 142.

togatása idején készült jegyzőkönyv tudósít.⁹² Jozeffy Pál szuperintendens 1825-ös látogatása idején a lőcsei líceum magas színvonaláról értesülünk: a három évig tartó felső évfolyamban a következő tárgyakat tanították itt: hittan, dogmatika, egyháztörténet, Magyarország története, statisztika, gazdaságtan, jog, filozófia (elmélet és gyakorlat: logika, erkölcsstan).⁹³ A tanulók tudásukról nyilvános vizsgákon adtak számot.⁹⁴ 1810-ből fennmaradt az iskolaszabályzat (*Leges Gymnasii Aug. Conf. Leutschoviensis*), ami a tanárok és tanulók kötelezettségeit és a tanrendet (*conspectus studiorum*) sorolta fel.⁹⁵

A lelkési és tanári szakma elég szoros kapcsolatban volt ekkor, a tanárok is elláttak időnként egyházi funkciókat, illetve tanárokat is megválaszthattak lelkésznek.⁹⁶ Érdekes egyház- és iskolatörténeti forrásként fennmaradt a 19. századból a lőcsei lelkészek, tanárok és tanítók munkaszerződéseinek, életrajzainak a könyve.⁹⁷ A líceumnak jelentős mértékben nőtt a könyvgyűjteménye: 1805-ben 600, 1825-ben 1600 kötetes volt a könyvtár, amely 1840-re már hatezer kötetre nőtt. A fennmaradt líceumi könyvtárkatalógusból rekonstruálni lehet, milyen könyveket használtak a tanításhoz, illetve mire terjedt ki a tanárok-lelkészek tájékozódása.⁹⁸ A természettudomány bemutatásához fontos volt az iskolai szertár, melyet akkoriban „múzeumnak” neveztek, melynek bővítésére értékes adományok, eszközök és ásványok érkeztek.⁹⁹

A líceum fejlesztéséhez, a szellemi, személyi feltételek megteremtéséhez, kiváló, tanult emberek megnyeréséhez jelentős anyagi áldozatra volt szükség. Mivel a tanárok fizetése, alkalmazása nem volt olcsó dolog, ezt mind elő kellett teremteni. A lőcsei evangélikus gyülekezetben külön iskolafelügyelői tisztséget hoztak létre, amelyet egy módos, tekintélyes polgár töltött be. A kevésbé tehető diákok tanulását támogatások és ösztöndíjak tették lehetővé. 1796-ban 45 tanuló kapott ellátást az *alumnneumban*. Módos polgárok és nemesek részéről számos adomány érkezett az *alumnneum* céljaira.¹⁰⁰ Lőcse egyik legmódosabb polgára, id. Probstner András végrendeletében, 1833-ban évi 1000 aranyat hagyott a lőcsei evangélikus egyházra a gimnázium szegény tanulóinak támogatására (ez volt az úgynevezett Probstner-ösztöndíj).¹⁰¹ Más támogatások a tanárok fizetését, megélhetését segítették.

⁹² EOL, Tiszakerület, egyházlátogatási jegyzőkönyvek.

⁹³ *A lőcsei...*, i. m., 114.

⁹⁴ A vizsgákról nyomtatott formában készült bizonyítványok maradtak fenn.

⁹⁵ EOL AGE I. d. 2. 9.

⁹⁶ Samuel Hauser lelkész például egyben tanár is volt, illetve a líceum könyvtárosa.

⁹⁷ „*Buch der Biographien der Pfarrer und Professoren*”: Lőcsei ev. kv. lt., különanyag, 1. kisdoboz.

⁹⁸ Lőcsei ev. kt., líceumi katalógus.

⁹⁹ A líceum könyvtára és szertára (múzeuma) részére egy ismeretlen jötevő Cordon báró hagyatékából vett tárgyakat adományozott. *A lőcsei...*, i. m., 116.; 1810-ben Franciscus Spielenberg de Mátyásfalva bővítette a szertárat, ásványokat pedig a bányavállalkozók biztosítottak. EOL AGE, I. d. 2. 36.

¹⁰⁰ 1770-ben a Liedemann testvérek 667 forintot adtak, 1772-ben Egerand János nemes 500 forintot, 1783-ban Újházy János 1000 forintot, Görgeyné Richthausen Zsófia és Doleviczényi Pál 4000 forintot adtak.

¹⁰¹ KREDATUSOVÁ, i. m., 80.

Észak-Magyarország többnyelvű népességének megfelelően a tanulóiifjúság is több nyelven beszélt (német, magyar és szlovák). A reformkori nemzeti újjászületés, a nemzeti ellentétek a lőcsei líceumban is érezhetőek voltak. 1810-ben a líceum tanítási nyelve a német volt, az alsóbb osztályokban majdnem kizárólag németül beszéltek. A felső osztályban (*classis I.*) viszont a következő nyelvi adatokat adták meg: magyar 19, német 9, szlovák 11.¹⁰² A magyar nyelv (*patria lingua hungarica*) szerepe a közéletben fokozatosan nőtt: a német nyelvű szepesi diákság már a 18. századtól Debrecenbe és más magyar helyekre ment magyart tanulni. A szlovák nyelv tanulására pedig a környező régiók szlovák falvaiban volt lehetőség.¹⁰³ A német nyelv tanulására a lőcsei líceumba beiratkozó magyar református diákokat Liedemann rektorsága idején, 1811-ig Márton József tanította, de Magda Pál professzor is tudott németül.

Az egyes nemzeti nyelvek és kultúrák ápolására az 1830-as évektől német, magyar, szlovák önképzőkör alakult, amelyekben egy-egy tanár vezetésével tömörült a tanulóiifjúság.¹⁰⁴ A líceum egyik tanára, Christian Gottlieb Osterlamm német nyelvtant írt, míg Johann Gretzmacher német irodalmi kört vezetett. Ján Pavol Tomášek / Tomášik (Johann Paul Tomásek, Tomasek János Pál, 1802–1887), a felsőbb osztályok tanára volt 1833-tól, tárgyait magyarul adta elő, latint, magyar nyelv és irodalmat tanított, egyben 1833-tól megalapította a magyar irodalmi társaságot.¹⁰⁵ Ugyanő a többnyelvűségnek és többes identitásnak érdekes példája, hiszen eredetileg gömöri szlovák családból származott, 1840-ben már a túlzó magyarosító törekvések ellen álnéven adott ki röplapot.¹⁰⁶ Ő írta meg 1844-ben a máig is haszonnal forgatott lőcsei evangélikus gyülekezettörténetet németül.¹⁰⁷

A lőcsei líceum fontos szerepet játszott a szlovák nemzeti újjászületésben. Lőcsén 1784 óta már nem volt külön szláv (szlovák) lelkész, ezért az egyik professzor látta el ezt a feladatot. Ilyen volt Michál Hlaváček (Hlavatsek, Hlavacsek) professzor (1803–1885), aki a lőcsei líceum tanáraként (1832–1854)¹⁰⁸ az 1830-as években létrejött szlovák önképzőkört vezette, amely tagjainak írásaiból 1840-ben *Gitřenka* címmel alma-

¹⁰² EOL AGE, I. d. 2. 36.

¹⁰³ A késmárki líceum későbbi tanára, Johann Genersich diákkorában szlovák nyelv tanulására az észak-gömöri Felsősjajón töltött egy évet, míg fiatal tanár korában a dél-gömöri magyarlaktá saajógömöri iskolában tanított. SZELÉNYI Ödön, *Genersich János 1761–1823: Egy szepesi pedagógus I. Ferenc korából*, Közlemények Szepes vármegye múltjából, 1914.

¹⁰⁴ Az eperjesi kollégiumban is megvolt a három nemzetnek a köre.

¹⁰⁵ *A lőcsei...*, i. m., 116.

¹⁰⁶ Ján Pavol Tomášek gömöri szlovák családból származott, testvére volt Samo Tomášik evangélikus lelkész (1813–1887), akinek egyik költeményét a szlovákok himnuszként énekeltek egy időben (1834, Hej Slováci).

¹⁰⁷ Ján Pavol Tomášek az abszolutizmus alatt állami tanfelügyelői hivatalt vállalt, majd később Budára került, ahol a budai evangélikus gyülekezet történetét is megírta németül. Leszármazottjai Budapesten a 19. század végére elmagyarosodtak, irataik nemrég kerültek be az EOL-ba.

¹⁰⁸ 1852 után az eperjesi kollégium tanára lett, de sírja a lőcsei evangélikus temetőben van.

nachot jelentetett meg.¹⁰⁹ Az 1840-es években a szlovák-kérdésben politikai feszültségek voltak érzékelhetőek. Gróf Zay Károly evangélikus egyetemes felügyelő 1840-ben a lőcseiket számon kérte magyarellenes szláv (szlovák) csoportosulás miatt, emiatt a lőcsei egyháztanács 1841-ben Hlavacseket intette, hogy ügyeljen ezekre. Mikor Ludovit Štúrt, a nagy szlovák nemzetébresztőt 1844 januárjában eltávolították pozsonyi líceumi állásából, tanítványainak egy része (11 fő) átvonult Lőcsére (*Štúrovci*). A szlovák tanácsokra Ján Francisci (1822–1905) ifjú szlovák teológus került helyettes tanárnak, akinek alkalmazását szlovák lelkészek (túróci és árvai esperesség, Jozeffy tiszakerületi szuperintendens) 1844 augusztusában-szeptemberében írásban pártfogolták.¹¹⁰ A lőcsei egyháztanács azonban 1845 januárjában eltiltotta Franciscit a tanítástól.¹¹¹ A szlovák önképzőkörben azonban a diákság továbbra is aktív maradt, honismereti kirándulásokon szlovák népi hagyományokat, népmeséket gyűjtöttek, melyeket Pavol Dobsinsky (1824–1885) és Ján Botto (1829–1881) irodalmi művekben dolgoztak fel.¹¹²

A líceum államosítása és a lőcsei evangélikus könyvtár létrehozása (1885)

A lőcsei gyülekezetnek már az 1840-es évektől komoly anyagi nehézségei voltak, főként az 1837-re felépült főtéri evangélikus templomépítés hiteleinek visszafizetése miatt, ezért alkalmazottait is alig tudta fizetni. A szabadságharc leverése után a líceum fenntartása különlegesen megterhelő volt, így már 1849 őszén állami segítséghez folyamodtak, majd 1852-ben a kormánynál államosítási kérvényt nyújtottak be.¹¹³ Ennek engedélyezése azonban 1860-ig elhúzódott. Az 1849-ben megjelent Thun-féle *Organisationsentwurf* szigorú követelményeinek a Tiszai Evangélikus Egyházkerületben csak az eperjesi kollégium és a késmárki líceum tudott megfelelni. Az 1850-es években a lőcsei líceum hanyatlása következett be: 1852-ben megszűnt a teológia tanítása, Michal Hlavaček Eperjesre ment tanítani. A VII–VIII. osztály 1854-ben, az V–VI. osztály 1858-ban szűnt meg, Kupetz Lykurg volt a lőcsei líceum utolsó igazgatója.¹¹⁴

¹⁰⁹ A szláv önképzőkör jegyzőkönyve megvan a lőcsei evangélikus levéltárban a kiemelt iratok között. Edmund HLEBA, *Slowakisch-Deutsche Beziehungen am Lyzeum in Levoča in der ersten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts* = Deutschland und der slawische Osten. Festschrift zum Gedenken an den 200. Geburstag von Ján Kollár, Institut für Slawistik der Friedrich-Schiller-Universität Jena, Hrsg. Ulrich STELTNER, Jena, 2002, 85–89. Internet: http://www.slawkauk.uni-jena.de/islkaumedia/Institutsverlag/Jan_Kollar_Festschrift/003Inhalt.pdf. (Letöltés: 2017. 01. 20.)

¹¹⁰ Frantisek OKTAVEC, *Ján Francisci-Rímauský*, Martin, 1982.

¹¹¹ *A lőcsei...*, i. m., 41–42.

¹¹² SZIKLAY László, *A szlovák irodalom története*, Budapest, 1962, 365–371, 384–385.; A lőcsei főtéren levő Hain-házban, a hajdani evangélikus líceumban működő neves szlovák irodalmárok tiszteletére emléktáblát állítottak.

¹¹³ Tomasek János Pál, a líceum tanára 1850-ben a kassai kerület tanfelügyelője lett, javaslatára történt a kérvény benyújtása. *A lőcsei...*, i. m., 119.

¹¹⁴ *Uo.*, 49–50.

A líceum államosításáról 1859-ben állapodtak meg, az „állami evangélikus főgimnázium” (*evangelisches Staats-Gymnasium zu Leutschau*) 1860-tól indult el, négy régi és négy új tanárral.¹¹⁵ A kiegyezést követően azonban 1868-tól végleg megszűnt az iskola egyházi jellege, 1868 őszétől már mint állami főreáliskola működött.¹¹⁶ A lőcsei főreáliskola – bizonyos fokig az evangélikus líceum jogutódjának számított – továbbra is annak volt épületében, a Hain-házban működött. A főreáliskola új épülete 1896-ra épült fel a Kassai kapu előtti Erzsébet (ma Klubert) téren, Trianon után 1936-ig még német nyelvű iskolaként működött.¹¹⁷

Az államosításkor kikötötték, hogy a líceumi könyvtár egyházi tulajdonban marad. Az egyházi és iskolai élet szoros összekapcsolódása miatt a líceum könyvtára egyben a gyülekezet könyvtáraként is szolgált. Mivel a líceum épületében az állami reáliskola kapott helyet, a hatezer kötetes líceumi könyvtárat átszállították a templom karzatára (ahol ma is található).¹¹⁸ A gimnáziumát anyagi okból leadni kényszerült gyülekezet hagyományosan magas műveltség igényének megfelelően 1885-ben megalapította a lőcsei evangélikus könyvtárat.¹¹⁹ A 19. század végén a könyvtár vezetője dr. Wester Lajos katonarvos lett, aki nagyszabású gyűjtőtevékenységet végzett, begyűjtve a régi lőcsei polgárság magán- és családi tulajdonban levő sokszázados irat- és könyvanyagát (az elkövetkező nehéz időket tekintve jelentős anyagot megmentett a szétszóródástól és az enyészettől).¹²⁰ Géressy Kálmán debreceni könyvtáros 1904–1905-ben rendezte a könyvtárat, kiemelve a Szepességre és a Felső-Magyarország 16–17. századi történetére különösen fontos anyagokat.¹²¹ A két világháború között az akkori lelkész, Georg Wag-

¹¹⁵ *Uo.*, 119–123.

¹¹⁶ A líceum államosítását a Tiszakerület ellenezte, amely miatt komoly viták folytak a kerület és a lőcsei gyülekezet között. *A lőcsei... , i. m.*, 57–59.

¹¹⁷ A német iskola megszűnéséről szól egy kis nyomtatott füzet: Huszty-Georg Wagner, Lőcsei ev. kv. lt., Wagner-kori iratok.

¹¹⁸ Megmaradt a hatezer kötetes volt líceumi könyvtár katalógusa. Lőcsei ev. kv.

¹¹⁹ A könyvtári pecsét felirata: „*A Lőcsei Ág. h. ev. egyház könyvtára 1885*”. A könyvtárban fennmaradt az 1883-ban megkezdett könyvtári pénzalap pénztárkönyve („*Evang. Bücherfond der ev. Gemeinde Leutschau*”), ami mutatta, hogy a könyvszerető lőcseiek módszeresen fogtak neki a könyvtárszervezésnek.

¹²⁰ A könyvek jelentős része a Lőcsén századok óta fontos szerepet játszó Zsedényi-Pfannschmiedt család könyvtárából került be, akik rokonságban álltak egy sor vezető szerepet vitt, más neves lőcsei családdal is. *A lőcsei... , i. m.*, 149.

¹²¹ A Géresy-féle katalogizálás szerint a *Hungaricana-Scepusiana* anyag 626 művet tett ki. Ekkor került át a könyvtár 17 ezer kötetéből 3,5 ezer a parókia gyűléstermébe, ahol sodronnyal védett könyvszekrényekben helyezték el azokat, megfelelő katalógussal ellátva. 1905-től kezdve (az első világháború végéig) a lőcsei evangélikus könyvtár az államilag nyilvántartott és támogatott gyűjtemények közé tartozott. *A lőcsei... , i. m.*, 149–154.

ner szudétanémet segítséggel az akkori modern elvek alapján újrendeztette a könyvtárat.¹²² Az akkor kialakított rend és katalógus lényegében máig használatos.¹²³ A lőcsei evangélikusok múltjára az evangélikus műemléktemető dokumentálása¹²⁴ és a polgári hagyományok feltárása adnak még hasznos támpontokat.¹²⁵

¹²² Georg Wagner lőcsei evangélikus lelkész összeköttetéseivel sikerült anyagi és szakmai támogatást is szereznie. 1930/1931 körül szudétanémet gimnáziumi tanárok, például dr. Heinz Prokert (Iglau/Jihlava, Morvaország) bevonásával az akkori új német könyvtárrendezési elvek alapján rendezték újra a könyvtárat és levéltárat. Lőcsei ev. kv. lt., Wagner-kori iratok, könyvtár-bizottság jegyzőkönyve és mellékletei. *Protokoll des Bibliothek Ausschusses*.

¹²³ A lőcsei evangélikus könyvtárat Ján Agnet szlovák könyvtörténész ismerteti (1993/2000): *Fabian Handbuch*, internet: http://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Evangelische_Kirchengemeinde (Leutschau). (Letöltés: 2017. 01. 20.) Az utóbbi években, a könyvtári katalógust számítógépre vitték, 2005 óta folyt a munka, 2013-ban Excel táblázatba foglalták, dr. Igor Zmeták könyvtáros vezetésével. Levéltári jegyzékként dr. Niederland Pál 53 oldalas gépelt kézírata használatos. A levéltár ismeretése: Czenhe Miklós 2012-es jelentése a Klebelsberg-ösztöndíjról. <http://www.balassiintezet.hu/attachments/article/827/CzenheMiklos.pdf>. (Letöltés: 2017. 01. 20.)

¹²⁴ A lőcsei evangélikus műemléktemető 1958 óta „*nincs használatban*”, dr. Astrid Kostelníková állított össze három nyelven megjelent ismertetőt, amely a sírkatalógust is tartalmazza. Internet: http://www.locseitemeto.eoldal.hu/cikkek/a-locsei-evangelikus-temeto_-mint-nemzeti-kulturalis-emlekhely.html. (Letöltés: 2017. 01. 20.)

¹²⁵ A szepesi hagyományokat, családi emlékeket lásd a szepesi baráti kör honlapján: <http://www.locseitemeto.eoldal.hu/>. (Letöltés: 2017. 01. 20.)